

Magyar szókincstár

Szótárirodalmunk újdonsága a *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára* (Főszerkesztő Kiss Gábor. TINTA Könyvkiadó, Budapest 1998). Igazi újdonság voltát és tekintélyes terjedelmét főcímének kulcsszava, a *szókincstár* hitelesen érzékelteti. Ez a 929 oldalas (80 600 szót, 25 500 címszót, 42 300 szinonimasort és 14 400 ellentétes jelentést tartalmazó) mű ugyanis „újszerű szótár” (I).

A tár thesaurus jellegét sugallhat ugyan, de a Szókincstár nem fogalomkörök szerint rendezi el anyagát. Betűrendes szótáraink sorából pedig több sajátosságával emelkedik ki: 1. A szinonimaszótár típusát a magyar lexikográfiában most először egészíti ki egy ellentétszótári kezdeményezés — az antonimákat a szinonimasorokat rögzítő szócikkek végéhez illesztve. Ezt az úttörést méltán illeti meg az elismerés. Tudománytörténeti szerepét, érdemét azonban az önálló antonimaszótárak mutatják majd meg igazán. 2. Az Előszó szabatosan „kinálati szótárnak” (VI) nevezi a Szókincstárat, mert választott szerkezete olyan „alkotó” használatot tételez fel, amilyennel a magyar anyanyelvű szótárforgató rendelkezik. Az az olvasó tehát, akinek „öszönös anyanyelvi érzékében, kompetenciájában” (uo.) a szerkesztők bíztak és bíznak.

Ezek a jellegzetességek azért emelendők ki, mert a Szókincstár használóinak és a lexikográfusoknak egyaránt, s mindenkinek azonnal felkeltik a figyelmét.

Az anyanyelvi kompetenciájú böngésző keresésnek, a több helyre forgatás szükségességének egyrészt az az oka, hogy nem található meg egyetlen címszó alatt (akár fogalomkörhöz igazodva) a szinonimasorok „teljes” köre; másrészt a különböző címszavak alatt föllelhető, összetartozó szinonimákhoz sem irányítja utalószó vagy jel a keresőt. Ennek a közlési módnak a forrása az, hogy a 28 egy- és kétnyelvű szótárból gyűjtött anyag feldolgozásakor a címszavakhoz azokat a szinonimapárokat, -sorokat rendelték hozzá, „melyekben az adott címszó előfordult [!]” (IV). Ezért találunk következetlenül csonkának tűnő sorokat. A **rongyrázás** szinonimasorában például ezek a szavak találhatók: *hivalkodás, felvágás, flancolás, flanc*. A flanc címszóhoz rendelt sorban azonban a *rongyrázás* és a *hivalkodás* mellett új szinonimák állnak: *nagyzolás, pávaskodás, fitogtatás*; de hiányzik a *felvágás*. Az idézett minta is világossá teszi, hogy a formai utalások hiánya nem jelenti azt, hogy tét kell keresnünk a szénakazalban. A kiválasztott címszó szinonimáit kell követnünk! S ha cím-

szavak, akkor szócikkükben új szinonimákra lelhetünk. (Az azonban kétségtelen, hogy az önálló címszökeént is visszakereshető szavakat érdemes lett volna egy-egy szinonimasorban megjelölni, valamilyen módon kiemelni. Az „egyszerű felhasználást”, a „gyors keresést” (vö. II) ugyanis ez nem akadályozta, hanem éppen hogy segítette volna.)

A szinonimák, szinonimasorok efféle szétindázásának van még egy többé-kevésbé feltűnő kísérő jelensége: a stílusárnyalatokra és a csoportnyelvi használatra vonatkozó minősítések ingadozása, következetlensége. A szinonimasorok címszó rangú tagjainak szócikkeiben gyakran szerepelnek ugyanazok a szavak többször is. Minthogy a minősítések csak a mai szinkroniához képest azok, amik (a mai nyelvhasználathoz mérve *régiek*, *idegenek*, *durvák* stb.), ezért aligha értelmezhetjük úgy a minősítési váltakozásokat, hogy az egykori nyelvallapothoz vagy a más-más címszóhoz viszonyítva mások és mások. Így aztán feltűnik, hogy a *meggebed* **kipurcan** a. (*durva*), de **kinyúlik** a. (*szleng*); hogy az *elemózsa* többnyire (*abrak*, *élelem*, *élelmiszer*, *ennivaló*, *étel*, *harapnivaló*, *kaja*, *koszt*, *táplálék*, *zaba* a.) minősítés nélküli, **kaja** a. azonban (*biz*), sőt **eledel** a. egyszer (*biz*), egyszer meg minősítés nélküli; hogy a *kókler* **csaló** és **szélhámos II.** a. minősítés nélküli, de **simlis** és **svihák** a. (*biz*); a *svindler* meg **gazember** a. minősítés nélküli, de (*biz*) minősítésű **csaló** és **simlis** a. stb. Az olvasó elsősorban azért van zavarban, mert azt kell mérlegelnie, hogy bocsánatos tollhibáról van-e szó vagy a minősítés bizonytalanságáról, vagy éppen a szókészleti rétegződés átmeneti státusáról. (A Nyelvművelő kéziszótár [Szerkesztette Grétsy László és Kemény Gábor. Auktor Könyvkiadó, Budapest 1996] sűrűn használ ilyen jelölő értékű kettős minősítéseket: *biz—csal.*, *biz—nép.* ~ *biz* és *nép*, *biz—tréf.*, *biz—vulg.*, *nép—vulg.* stb.)

A Magyar szókincstár a kettős (stílus- vagy csoportnyelvi) minősítéssel ritkán él: *bronchitisz* (*id.*, *szak*) [**hörghurut** a.]; *regresszió* (*id.*, *rég*) [**kárpótól** a.] stb. A valóságos szókészlettani helyzet érzékeltetésére azonban különösen alkalmasak lehetnének ezek a (*szleng*) és a (*rég*) kapcsolódásában, és főként az idegen szavak csoportjában. Gondoljunk csak arra, hogy egy-egy újabb idegen szavakat értelmező szakszótárunkban milyen bőséggel sorjáznak a *biz*, *gúny*, *nép*, *pejor*, *rég*, *tréf* stb. minősítések! Ha tehát arra vállalkozik egy értelmező vagy egy szinonimaszótár, hogy használja az idegen szavakat megjelölő (*id*) minősítést, célszerű követnie az idegen szavak szótárait a páros minősítések alkalmazásában mindenekelőtt a szaknyelvi és a régi nyelvi szókészlethez való kötődés miatt. Ez a vélekedés azonban nem kisebbítheti, nem takarhatja el a Szókincstár nyilvánvaló törekvését: az idegen szavak és magyar megfelelőik szembesítését. A magyar megfelelők, az idegen szavakhoz csatolt magyar szinonimák ugyanis nemcsak regisztráló jellegűek vagy akár pusztai kínálati szerepűek, hanem ösztönző minták: a szótárak magyarító-magyarított változatainak dokumentálásával a lehetőséget bizonyítják, a szóalkotó kedvet bátorítják.

A Magyar szókincstárnak, mint minden szinonimiai összefüggések elemzésén alapuló szótárnak, szógyűjteménynek, alapvető feladata, kulcsproblémája a pontos értelmezés, a szinonimasorokat egybetartó (alap)jelentések meghatározása és elhatárolása. Kiss Gábor főszerkesztő kellő pontossággal, indokolt nyomtatékkal nyilatkozott erről: „a szótár rokon értelmű szavai a maguk módján magyarázzák, értelmezik is azt a címszót, mely alá be vannak sorolva. Így a Magyar szókincstár bizonyos tekintetben értelmező szótári funkciót is betölthet,

hiszen az olvasó számára egy kevésbé ismert vagy homályos jelentésű szónak a jelentését a szinonimák pontosíthatják, megvilágosíthatják" (II). Ez a megfogalmazás még markánsabbá is tehető: a Magyar szókincstár, mint szinonima- és antonimaszótár, értelmező szótári funkciót is betölt; miként egy értelmező szótár ugyancsak szinonima- és antonimaszótár jellegű is — egyszavas értelmezéseivel.

Az értelmezéssel, az értelmező szótári jelleggel természetesen számos részletprobléma kapcsolódik össze ezúttal is. Nem a Szókincstárra, hanem az összefüggés kulcsszerepére jellemző módon. A terminológiai jellegű, szerepű szavak szinonimasorba illesztése például (így a **zsargon** címszó után a *tolvajnyelv*, *argó*, *szleng* stb. szinonimasorba szedése) könnyen (vagy ha tetszik, erősen) vitatható. Olykor egy-egy szó közkeletű, egyáltalán nem homályos jelentésének ismeretében leszünk kíváncsiak arra szótárra, ahonnan a szerkesztők vehették az adatot. Például a 'zsarnokság' jelentésű *bábáskodás*-t (926) vagy a 'nevet' jelentésű *lepetézik*-et (639); de közkeletűen a *pezsgő*-t se rokonítanánk a „pezsgőszerű” (ÉKsz.) *habzóbor*-ral (327); stb.

Nemcsak lexikográfiai szempontból figyelemreméltó formai újítás a több szófajú címszavak szócikkeinek megszerkesztése. „A címszót minden római számmal jelölt szófaj előtt kiirtuk a könnyebb használhatóság érdekében, annak ellenére, hogy ezeket nem tekintjük önálló lexikai egységnek” (III) — olvassuk az Előszóban. Grammatikai felfogásunk és a neki megfelelő lexikográfiai gyakorlat a szóképzéssel és a jelentésváltozással létrejött szófajváltást élesen elhatárolja. A szófajváltás eredete, formája, folyamata felől tekintve rá. A szófajváltás *eredménye* azonban azonos: új szófajú szó alakul ki. S mert új szófajú szó, ezért nemcsak jelentése más, hanem grammatikai viselkedése, potencialitása is — mindkét típusnak. Éppen ez különbözteti meg a többjelentésű szavaktól, a poliszemiától. A Magyar szókincstár megoldása, a jelentésváltozással alakult többszófajúság önálló címszavakkal való rögzítése világosabban állítja elénk a megválaszolandó kérdést: hol is áll a jelentésváltozással keletkezett többszófajúság? A poliszemiában vagy a poliszémia és a homonímia között?

A Magyar szókincstár joggal számíthat sokak érdeklődésére. Gazdagságát már egy-egy címszó, egy-egy szócikk megkeresésével is értékelheti bárki. Az alaposabban tájékozódni kívánó újabb szócikkekben haladhat tovább, a nyelvész szakember pedig bőséges anyagot és sokoldalú ösztönzést kap jelentéstani, lexikológiai és lexikográfiai kérdések felvetéséhez és megválaszolásához.

Pusztai Ferenc